

John Nichol en Tony Rennell

ARNHEM

De strijd om te overleven

‘Waar blijven de tommy’s?’

Toen Arthur Ayers in september 1944 op zijn inkwartieringsadres in het oosten van Engeland in een onrustige slaap viel, probeerde hij niet aan de dag van morgen te denken. Om half zes ’s ochtends zou het reveille klinken, en daarna zou hij samen met duizenden andere Britse soldaten van de 1ste Luchtlandingsdivisie aan een missie beginnen. Gebukt onder hun bewapening en uitrusting zouden ze aan boord van een van de honderden transport- en zweefvliegtuigen klauteren die al klaarstonden op een stuk of tien vliegvelden. Dicht opeen gepakt zouden ze vanaf het veilige Engeland ruim driehonderd kilometer oostwaarts vliegen, om zo’n 110 kilometer achter de vijandelijke linies in het door de nazi’s bezette noordwesten van Europa neer te komen. Ayers, sappeur, deed nogal filosofisch over zijn eigen overlevingskansen, zoals de meeste soldaten aan de vooravond van een belangrijke actie. ‘Als je de pijp uit gaat, doe je daar verder weinig aan,’ hield hij zichzelf voor, ‘dus is het zinloos om je daar grote zorgen over te maken.’

In plaats daarvan concentreerde hij zich op zijn tedere gevoelens jegens Lola. Ze was nog maar een paar weken zijn echtgenote, een huwelijk dat was gevolgd op een ‘trouw-me-snel’-romance, die onder deze speciale oorlogsomstandigheden maar al te vaak werd gestimuleerd. Hij had het opgewekte roodharige meisje in haar keurige ATS-uniform voor het eerst gezien in het restaurant van een Woolworth-winkel, en hij had onmiddellijk beseft dat zij voor hem de gedroomde vrouw was. Zijn kameraden waren naar haar toe gelopen en hadden een praatje met haar gemaakt, terwijl hijzelf op de achtergrond was gebleven, te verlegen om zijn mond open te doen. Maar korte tijd later had hij haar geschreven, waarbij die eerste brief een schot in het duister was geweest – hij had hem ter attentie van het Woolworth-restaurant gestuurd, waar een vriendin van haar werkte. Lola werd ziek – een lichte vorm van tbc. Arthur ging bij haar op bezoek in het ziekenhuis en de liefde bloeide op. Ze besloten geen moment te verliezen. In die dagen was het belangrijk om elke kans met beide

handen aan te grijpen, vooral omdat hij heel goed wist dat voor de luchtlandingstroepen waarbij hij was ingedeeld al sinds D-day, afgelopen juni, een grote militaire operatie op het programma stond. Hij kreeg van zijn commandant speciale toestemming om in het huwelijk te treden en voor de daarop volgende korte, heerlijke huwelijksreis, die ze doorbrachten in een huisje in de buurt van Brighton. ‘We spraken niet over de mogelijkheid dat ik wel eens zou kunnen sneuvelen. We genoten simpelweg van het leven zolang dat maar mogelijk was.’¹ Na vijf dagen als getrouwd man was hij weer terug bij zijn eenheid en stond hij op het punt om over de Noordzee richting Nederland te vliegen.

De ambitieuze militaire operatie waaraan hij op het punt stond deel te nemen, had iets van diezelfde *carpe diem*-benadering. Veldmaarschalk Bernard Montgomery, de Britse legercommandant, had een geschikte gelegenheid gezien om snel een einde aan de oorlog te maken en had die met beide handen aangegrepen. Bezield door optimisme bedacht hij een stoutmoedig plan om een overrompelende ‘linkse hoek’ – zijn formulering – uit te delen, waarbij hij om de Siegfriedlinie – de Duitse gefortificeerde, statische verdedigingslinie – heen trok, om vervolgens razendsnel naar het hart van de nazistaat op te rukken. Het Duitse leger, dat zich toch al aan het terugtrekken was, zou wankelen en de geboden tegenstand zou verschrompelen. Nog één grootschalig offensief en de oorlog die Groot-Brittannië en zijn uitgeputte bevolking nu al sinds september 1939 voerden zou binnen enkele weken afgelopen zijn. Haastig was er een machtige luchtmada bijeen gebracht, de grootste van de oorlog, en het doelwit van de zwaarbewapende aanvalsmacht die het naar het strijdtoneel zou vervoeren was de zich in Duitse handen bevindende verkeersbrug over de Rijn bij de historische stad Arnhem, vlak bij de Duits-Nederlandse grens. Die brug moest veroverd worden en bezet worden gehouden totdat er via een landcorridor grootschalige versterkingen zouden arriveren, waarna er beslissend slag zou worden geleverd en Hitler de oorlog zou verliezen.

De overwinning was binnen het bereik van de geallieerden, en ook nog eens op korte termijn. Als alles volgens plan verliep, zou het eindelijk vrede worden. Ayers zou met zijn bruid worden herenigd. De allerlaatste briefing die ze in het kamp kregen was geruststellend. ‘Uit inlichtingenrapporten die we hebben binnengekregen,’ informeerde de compagniescommandant de enthousiaste jonge paratroopers die voor hem opgesteld stonden, ‘maken we op dat we bij Arnhem met maar weinig weerstand te maken zullen krijgen; alleen een deel van een Duitse brigade en een paar lichte tanks.’ In werkelijkheid lag een van de moeilijkste en bloederigste

veldslagen van de Tweede Wereldoorlog op hen te wachten. Ayers was een van de mannen die geluk hadden. Hij zou het overleven. Maar het zou een hele tijd duren voor hij weer naar huis kon terugkeren.

Slechts enkele uren voor Ayers ten strijde trok, speelde Anje van Maanen, een Nederlands tienermeisje uit Oosterbeek, een welvarend dorp enkele kilometers ten westen van Arnhem, samen met enkele vriendinnen op een met gras begroeide uiterwaard langs de rivier de Rijn een potje hockey. Het was weekend en het was een zonnige, warme dag. Ze waren zich niet bewust van de hoop en vervolgens de verschrikkingen waarmee ze op korte termijn geconfronteerd zouden worden en die hun leven voor altijd zouden veranderen. Finn, de hond van Anje, een energieke Belgische herder, was aan het rondrennen en onderbrak het spel steeds weer met zijn capriolen. Hij kreeg de bal te pakken en zette het op een lopen. De zeventienjarige Anje, dochter van de plaatselijke dokter uit het grote huis aan de hoofdstraat van Oosterbeek, gilte van frustratie en verrukking toen ze achter hem aan holde en er eindelijk in slaagde de bal uit zijn bek te trekken. Ze kriebelde zijn zwarte oren en aaide over zijn kop, en iedereen moest lachen, waarna ze weer verdergingen met hun spel. Het was een heerlijke dag – vriendinnen, plezier, mooi weer en Finn. Een paar kostbare minuten lang lukte het hun de gehate moffen te vergeten, de Duitse soldaten die in Nederland nu al vier jaar en vier maanden de dienst uit maakten.

Ze werden constant herinnerd aan de wrange, vernederende realiteit dat ze in een bezet land woonden – het feit dat er alleen meisjes aan het hockeyen waren bijvoorbeeld. Waar waren de jongens? De meeste jongens van rond de twintig hielden zich schuil – waren ‘ondergedoken’ zoals de Nederlanders, een volk dat het al eeuwen lang tegen het water had moeten opnemen, het noemden – om te voorkomen dat ze werden opgepakt en in veevagens naar Duitsland werden afgevoerd om daar in tank- en vliegtuigfabrieken te werk te worden gesteld: dwangarbeiders die Hitlers steeds verder overbelaste oorlogsmachine enigszins moesten verlichten. Ook de drie broers van Anje waren van het ene op het andere moment verdwenen omdat ze geen zin hadden om op transport naar Duitsland te worden gezet. Twee van hen waren daadwerkelijk vertrokken, ‘maar mijn jongste broer, Paul, die medicijnen studeerde, hield zich in ons huis verborgen, in een kamertje op zolder. We moesten voorzichtig zijn en mochten niet over hem praten, zelfs niet tegenover vrienden. We moesten ervan uitgaan dat anderen eigenlijk niet te vertrouwen waren.’² Iedereen was achterdochtig. Een gefluisterd woord van lof aan het adres van de geallieerden, het steeds

opsteken van twee vingers die het v-teken vormden – v for Victory – dit soort zaken kon gevaarlijk zijn. Veiligheid, overleven zelfs, hing af van zwijgen en je zo onopvallend mogelijk gedragen.

Onder hun ogenschijnlijke berusting ziedde de grote meerderheid van de Nederlanders van woedde. Heleen Kernkamp, een leerling-verpleegster die in een ziekenhuis in Amsterdam werkte, ging diep gebukt onder het totale gebrek aan vrijheid onder de nazibezetters. ‘Wat mag – maar vooral wat *niet* mag – wordt bepaald door de autoriteiten,’ merkte ze verbitterd op. Voedsel en kleding, spertijd, verduisteringsvoorschriften, alles werd tot in de kleinste details voorgeschreven en moest worden nageleefd. Het in bezit hebben van een radio was streng verboden, fietsen werden in beslag genomen, ‘om nog maar te zwijgen van het willekeurig opleggen van straffen en represailles’.³

In Oosterbeek, dat in het oosten van Nederland ligt, was de Duitse aanwezigheid vergeleken met de bezette steden in het westen van het land minimaal. In een stuk of wat gevorderde huizen waren enkele Duitse militairen ingekwartierd; een ijzeren hand leek nauwelijks nodig, met de grens van het Reich nog geen twintig kilometer verderop. Hier ging het leven grotendeels nog gewoon door en kon je proberen de akelige kanten van de grote wereld te negeren. Anje en haar schoolvriendinnen mochten vrijelijk op straat en in het bos bij haar huis spelen – ‘verstopperijtje, dat soort dingen, voetballen, tennissen en hockeyen uiteraard, allemaal doodgewone spelletjes, en dat midden in de oorlog’. Toch ervoer ze de bezetting nog steeds als een onvergeeflijke belediging. Al wat oudere mensen mochten zich dan wat makkelijker aanpassen en daarbij een wat omzichtiger, subtieler spel spelen, jongere mensen zoals zij koesterden een diepe afschuwegens de Duitsers. ‘We hoorden de soldaten zingen op straat – *onze* straat – en dat maakte me woedend. Ik vond het monsters. We konden niet naar de bioscoop of naar het theater of naar een concert, want daar zaten de Duitsers. Alle films kwamen uit Duitsland. Ik vond het afschuwelijk.’

Een kleine twee kilometer naar het oosten, langs de weg naar het naburige Arnhem – waarvan het welvarende Oosterbeek met zijn handvol straten en comfortabele hotels steeds meer een overloop, een voorstadje was geworden – waren in een kampement nog meer moffen ondergebracht. Het eeuwenoude Arnhem, met zijn fraaie pleinen, parken en grote herenhuizen, was een welgestelde gemeente, met stevige wortels in het verleden maar ook met een wilskrachtig oog naar de toekomst, en was bovendien het administratieve centrum en hoofdstad van de provincie Gelderland.⁴ In de middeleeuwen was het een belangrijke handelsstad ge-

weest, graven en keizers hadden erom gevochten. In de loop van de twintigste eeuw had het zich ontwikkeld tot een rustige, chique plaats te midden van prachtige bossen en weilanden, waar Nederlandse kooplieden maar al te graag in alle comfort die bij hun burgerlijk bestaan hoorde, hun oude dag wilden slijten. Het plaatsje bezat de verfijnde sfeer die je ook in Engelse steden als Richmond en Bath aantreft, maar het feit dat het pal langs de Rijn ligt, maakte het ook tot een strategisch belangrijke stad.

De Rijn was een heleboel dingen tegelijk: een uiterst belangrijke verbindingroute, een grens, een barrière, een slagveld. Maar boven alles was deze oude waterweg een gezag uitstralend Duits symbool. De rivier was voedingsbodem voor mythen en legenden rond goden en maagden en Teutoonse ridders, zoals ze zo'n 1200 kilometer verderop in de Zwitserse Alpen ontstond, zich een weg zocht door beboste kloven, langs kastelen op hoge rotsen en middeleeuwse handelsstadjes, om vervolgens langs industriesteden als Keulen en Düsseldorf te stromen. Berlijn was de hoofdstad van Duitsland, Beieren was het spirituele centrum, maar het Rijnland vormde het hart en de stuwende kracht. Onderweg kwamen er nog heel wat zijrivieren in de Rijn uit – de Neckar, de Main, de Moezel, de Ruhr – die vervolgens breed en snelstromend de Duits-Nederlandse grens passeerde.

Daar splitste ze zich voor het laatste stuk tot aan de Noordzee. De hoofd-rivier volgde een iets zuidelijker route om, nu Waal geheten, in de richting van Nijmegen en daarna naar de kust te stromen. De minder brede rivier meanderde naar het noordwesten, bereikte Arnhem, ging daar onder de grote verkeersbrug door – de enige verkeersbrug in de wijde omtrek – en stroomde vervolgens langs de brede, met gras begroeiende oevers bij Oosterbeek, waar de plaatselijke bevolking in het modderige water zwom, om vervolgens door te stromen naar de delta in de buurt van Rotterdam. Hier heette de rivier de Neder-Rijn, en voor Anje en haar vriendinnen was het de speelplaats waar ze hun jeugd doorbrachten. 'We baadden in de Rijn of kanoden er wat rond. Ik ben een paar keer de rivier overgezwommen' – die hier zo'n vierhonderd meter breed is – 'want aan de overkant stond een boomgaard waar we kersen plukten.' Maar in het najaar van 1944 zou dit gebied de plaats worden waar zich een epische veldslag afspeelde, een slag die een nieuw hoofdstuk over moed en zelfopoffering aan het nimmer eindigende relaas van de voortstromende Rijn zou toevoegen.

Toen de Duitsers in mei 1940 de Lage Landen binnenvielen, gaven de Nederlandse strijdkrachten zich na een korte strijd over. Parachutisten van het Derde Rijk waren zonder waarschuwing vooraf uit de lucht neerge-

daald om belangrijke bruggen over de talrijke rivieren en kanalen die het land rijk is in handen te krijgen, terwijl Duitse pantserdivisies over de grens rolden en naar het westen oprukten en bommenwerpers van de Luftwaffe de stad Rotterdam platgooiden. Het onder water zetten van grote gebieden in het kader van de Nieuwe Hollandse Waterlinie, de traditionele verdediging van de Nederlanders tegen buitenlandse indringers, werkte niet. Na vijf dagen was het afgelopen. Voor de Nederlanders was het een schrale troost dat de Belgen en Fransen even later ook onder de nazimoloch bezweken. Ongehinderd wapperde de hakenkruisvlag boven het noordwesten van Europa, zodat Groot-Britannië aan de overkant van Het Kanaal alleen kwam te staan. De manier waarop de Britten toen en in latere jaren standhielden, was voor de bewoners van de bezette landen een enorme stimulans, vooral toen de RAF Berlijn, Hamburg, Keulen en vele andere Duitse steden begon te bombarderen. Squadrons met bommen afgeladen Wellingtons en Lancasters vlogen hoog boven Nederland oostwaarts naar hun doelwit. Op de grond wierpen de Nederlanders van achter hun gesloten deuren en hun verduisterde ramen af en toe en snelle blik en wreven in hun handen van plezier. '’s Nachts hoorden we de bommenwerpers over ons heen vliegen en waren we alleen maar blij dat er in elk geval nog iemand was die probeerde het tegen de Duitsers op te nemen,' herinnerde Anje zich nog goed. 'Die vliegtuigen waren voor ons het geluid van de hoop van overzee.' Maar als die luchtaanvallen dichterbij kwamen, liepen ook de levens van Nederlanders gevaar. 'Ik zat in Arnhem op school, vlak bij de brug, toen op een dag Nijmegen, dat zo'n vijftien kilometer ten zuiden van ons ligt, werd gebombardeerd. We zijn toen allemaal onder ons tafeltje weggedoken. Het lawaai was oorverdovend en we waren ongelooflijk bang.' Het was een duidelijk teken dat, hoewel de bevrijding ongetwijfeld op een dag zou komen, het best wel eens erg moeizaam zou kunnen gaan en dat er nog heel wat slachtoffers zouden kunnen vallen voor het zover was.

De succesvolle D-day-landingen in Normandië op 6 juni 1944 – waarvan het nieuws de Nederlanders bereikte terwijl ze rond hun illegale radio's en kristalontvangers gebogen zaten – zorgden ervoor dat de kwijnende hoop nieuw leven werd ingeblazen. Na wekenlang zware gevechten te hebben geleverd tegen een vijand die fel verzet bood, slaagden de geallieerden erin door te breken en rukten ze met hoge snelheid door Frankrijk en België op, waarbij het Duitse leger 'als bij een vossenjacht op een prachtige voorjaarsdag' werd achtervolgd, zoals een historicus het verwoordde.⁵ Parijs werd bevrijd, en kort daarna Brussel. De Duitsers trok-

ken zich over de hele breedte terug en hele legers vluchtten oostwaarts naar de relatieve veiligheid van het Rijnland en de Siegfriedlinie. De Nederlanders wachtten hun beurt af, maar snakten ernaar ook bevrijd te worden. Het werd september, vol hoop, speculaties, verwachtingen. Maar er mocht ten koste van alles niet op *vooruitgelopen* worden. Als de zenuwachtige Duitse bezettingstroepen zich uitgedaagd voelden, zou dat wel eens op een ramp kunnen uitlopen. Ook geruchten konden buitengewoon gevaarlijk zijn als daarbij te ver op de werkelijkheid vooruitgelopen werd. Maar het was duidelijk dat het verzet onder de bevolking groeide, en vanuit Londen werd via de radio het bericht doorgegeven dat prins Bernhard, de schoonzoon van de in ballingschap levende koningin Wilhelmina, benoemd was tot opperbevelhebber van de zogenaamde Binnenlandse Strijdkrachten. Die boodschap ging gepaard met een oproep aan iedereen om kalm te blijven. 'We moeten wachten op de bevelen van de prins,' vertrouwde de vijftienjarige Marie-Anne, eveneens een jonge bewoonster van Oosterbeek, haar dagboek toe.⁶

Ondanks al deze klaarblijkelijke behoedzaamheid, verloor het land begin september toch zijn geduld en zelfbeheersing, en ontstond Dolle Dinsdag. Het gerucht deed de ronde dat Antwerpen, de Belgische haven aan de Schelde, in geallieerde handen was gevallen. De toegangsdeur naar Nederland zou wijd openstaan, althans, dat werd beweerd. 'Wij zijn de volgende,' dacht iedereen. In de steden werden rood-wit-blauwe vlaggen uit de ramen gehangen en de mensen gingen de straat op, aangemoedigd door de aanblik van Duitse militairen die haastig hun spulletjes bijeen gristen. Op de binnenplaatsen van overheidsgebouwen werden grote vuren aangelegd waarin de bezetters dikke stapels geheime documenten verbrandden, waaruit werd geconcludeerd dat ze binnenkort zouden vertrekken. Leden van de NSB, een partij die met de nazi's collaboreerde, troffen voorbereidingen om te verdwijnen vóór ze voor hun misdaden ter verantwoording konden worden geroepen en door de meute zouden worden gelyncht. In Oosterbeek werd een opgewonden Anje ook door deze golf van hoop meegevoerd. 'Ik had het er met mijn vriendinnen over dat we binnenkort bevrijd zouden zijn. En dat de jongens dan weer thuis zouden komen – mijn broers en mijn vriendje Rob, die in het noorden van het land was ondergedoken en van wie ik twee jaar lang niets had gehoord.' Ze beklom samen met de rest van het gezin het dak van hun huis en tuurde in de verte in een poging de naderende Britse soldaten te zien. 'Waar blijven de tommy's?' vroegen ze elkaar.

Het antwoord – hoewel de familie Van Maanen zoïets op het dak in Oosterbeek onmogelijk kon weten – luidde dat de geallieerde grondstrijdkrachten op dat moment nog zo'n 100 tot 110 kilometer van hen verwijderd waren. Het Britse Tweede Leger, onder commando van generaal Miles Dempsey – en een deel van Montgomery's 21ste Legergroep – lag verspreid langs de zuidoever van het Schelde-Maaskanaal, dat daar min of meer de grens vormde tussen het bevrijde België en het nog steeds bezette Nederland. Het was daar tot stilstand gekomen. Na de halsbrekende sprint vanuit Normandië was de fut eruit – en niet alleen de fut, maar, en dat was veel belangrijker, het was ook door zijn voorraden heen. De haven van Antwerpen was in geallieerde handen, dat hadden de Nederlanders al uit de geruchten weten op te maken. Maar voor de rest van de Scheldemonding, die toegang bood tot de Noordzee, gold dat niet. De noord- en zuidoeveren waren nog steeds in handen van de Duitsers en geallieerde schepen die de haven van Antwerpen probeerden te bereiken, waren geen partij voor het zware Duitse geschut. De geallieerden, met hun veel te lange verbindinglijnen, waren voor hun bevoorrading nog steeds afhankelijk van het Franse Cherbourg, zo'n 550 kilometer verderop. Deze havenstad was het enige punt in Europa waar de dringend nodige voorraden aan land konden worden gebracht: uitrusting, wapens, munitie, voedsel – alles. Duizenden afgeladen vrachtwagens – de Red Ball Express, zoals de voornamelijk Amerikaanse chauffeurs zich noemden – reden onafgebroken in konvooi in noordelijke richting. Ze probeerden dat zo snel mogelijk te doen, zodat de spullen op tijd bij het front zouden zijn, om vervolgens direct terug te rijden om nieuwe voorraden op te halen. Maar de afstanden werden steeds groter en de logistiek steeds lastiger. De snelle opmars kwam steunend en krakend tot stilstand, zodat een volgende stap moest worden overwogen.

De voor de hand liggende militaire stap was terugkeren, niet verder naar het oosten op te rukken maar in westelijke richting te trekken, de Duitsers te verpletteren die zich langs de Schelde hadden ingegraven, zodat Antwerpen voor het scheepvaartverkeer toegankelijk zou zijn en de bevoorrading wat gemakkelijker zou worden, om daarna de opmars naar Duitsland te hervatten. Maar dat zou een kostbare zaak worden, zowel qua mankracht als qua tijd. En de vaart zou uit de opmars verdwijnen. Daar stond tegenover dat, staande aan het Schelde-Maaskanaal en kijkend op de kaart, de Duitse grens wel heel erg dichtbij lag, bijna binnen handbereik. En wijd open. Als de geallieerde legers nou maar net zo snel door Nederland konden oprukken als ze door Frankrijk en België hadden

gedaan, dan konden ze een omtrekkende beweging maken langs de vijandelijke, uit betonnen versterkingen bestaande verdedigingslinie, de achterdeur binnenglippen en vervolgens snel naar Berlijn oprukken. Alleen was er wel een probleem, en dat waren al die waterwegen in Nederland. Als elk kanaal, beekje of rivier afzonderlijk moest worden bestormd, bestond de kans dat de geallieerden net zo vast kwamen te zitten als het geval was geweest op de smalle weggetjes en in de hoge heggen van Normandië. Die bruggen moesten stevig in handen van de geallieerden zijn, dat was van het allergrootste belang – ze moesten intact worden veroverd vóór de zich terugtrekkende Duitsers de kans kregen ze op te blazen. De geallieerde commandanten gingen er eens goed over nadenken.

Ondertussen werd in Nederland het leven voor de bevolking een stuk moeilijker en gevaarlijker naarmate duidelijk werd dat de bezetters niet van plan waren om voor een voor de poort staande vijand op de loop te gaan – iets waar aanvankelijk iedereen van overtuigd was geweest – maar vastbesloten waren te blijven en elk verzet in de kiem te smoren. Na Dolle Dinsdag werd de noodtoestand afgekondigd en kwam de onheilspellende boodschap dat samenscholingen van meer dan vijf personen verboden waren en dat overtreders van dat verbod doodgeschoten zouden worden. De avondklok werd vervroegd en ging nu al om acht uur 's avonds in. Het gewone dagelijkse leven kwam nagenoeg tot stilstand. Er reden geen treinen meer, er werd geen post meer bezorgd, de telefoon werkte niet meer. Het voedsel was schaars en ook al beschikte je over de juiste distributiebonnen, er was nauwelijks nog iets op te krijgen. Mensen werden van de weg geplukt en moesten dan schuilkelders bouwen of loopgraven aanleggen. Erger nog was dat er stelselmatig razzia's werden gehouden, waarbij de opgepakte mannen op transport werden gezet om in Duitsland dwangarbeid te verrichten. Het waren nu niet alleen jonge en gezonde mannen die bang moesten zijn om bij een razzia van de straat geplukt te worden. Alle mannen onder de vijftig jaar liepen nu dat risico, en werden dan volkomen willekeurig op straat opgepakt of tijdens gewelddadige huiszoekingen uit hun woningen gehaald. Plotseling was de behoefte aan de bevrijding groter dan ooit.

Oosterbeek, het ooit zo rustige plaatsje, vulde zich met zich terugtrekkende Duitse soldaten die bij de plaatselijke bevolking onderdak eisten, een school vorderden om daar voorraden in op te slaan en op open terrein luchtdoelgeschut installeerden. Hun manier van optreden was bruusk en intimiderend. Marie-Anne vond ze 'irritant' en 'ordinair'. Op een gegeven moment stapte een *Feldweibel* [sergeant] de tuin in en wenste